
Nevenka Troha: Politika slovensko-italijanskega bratstva. Slovansko-italijanska antifašistična unija v coni A Julijske krajine v času od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1998, 208 strani.

Monografija Nevenke Troha je njeno nekoliko dopolnjeno magistrsko delo. V njem se je Trohova kot osrednjega problema dotaknila Slovansko-italijanske anti-fašistične unije (SIAU), množične organizacije, ki so jo ustanovili in usmerjali vodilni slovenski politiki, da bi v skupno organizacijo, katere cilj je bila združitev Primorske s Slovenijo, pritegnili tako Slovence kot Italijane. Preprosteje rečeno, gre za primorsko inačico ljudskofrontne organizacije, ki so jih komunistične stranke ustanovljale po Evropi na predvečer 2. svetovne vojne in ki so po njej v vzhodni Evropi pomagale pri monopolizaciji oblasti v rokah ozkega vrha komunističnih strank.

Ker je bila do podpisa mirovne pogodbe Julijska krajina formalno še del Italije, na Primorsko niso mogli enostavno razširiti delovanja političnih in oblastnih organizacij iz Slovenije/Jugoslavije, saj bi to pomenilo prejudiciranje sklepov mirovne konference, kar pa si slovenska/jugoslovanska oblast nikakor ni hotela privoščiti, da si ne bi pred zahodno javnostjo priigrala še dodatnih kazenskih točk in s tem tudi slabših možnosti za uresničevanje načrtovanega. Na Primorsko torej niso širili organizacij samih, pač pa zgolj vzorce le-teh in je namesto Komunistične partije Slovenije tam delovala Komunistična partija Julijske krajine, model Osvobodilne fronte pa je kopirala SIAU.

Uvodoma je avtorica na kratko orisala stališča slovenskega in italijanskega protifašističnega bloka do Primorske in meje v vojnem času. Ob približevanju njenega konca so ta vprašanja stopala vse bolj v ospredje, kar je povečevalo razhajanja med organizacijami, ki so še do nedavnega imela isti osnovni cilj, rušenje fašizma. Toda to je v slovenskem osvobodilnem gibanju hkrati pomenilo tudi načelni ne Italiji, oziroma da Titovi Jugoslaviji. To pa je na drugi strani vsaj nekoliko potrdilo pregovor, da je sovražnik mojega sovražnika lahko moj prijatelj. Beseda je dala besedo in tako so se v pogovore zapletli tudi na eni strani del italijanskega protifašističnega bloka, ki mu je bila osnovna naloga demokratizacija Italije in so ob tem priznavali, da so Slovani pod fašisti trpeli, niso pa 'razumeli', da so trpeli tudi zaradi rapalske meje, in na drugi strani del jugoslovanskih kolaboracijskih sil na tem področju, ki je za poglavitnega nasprotnika štel Titovo oblast. Poleg nacionalne se je tako vse bolj kristalizirala tudi politična ločnica, ki jo je Edvard Kardelj februarja 1944 formuliral takole: "Naš Trst = sovjetski Trst."

V nadaljevanju se Trohova dotika osvoboditve Trsta in jugoslovanske zasedbe tega območja. Načelo kdor prej pride, prej melje, je obveljalo le krajši čas, saj so se morale jugoslovanske sile po dobrem mesecu dni na pritisk zahodnih zaveznikov umakniti za t.im. Morganovo linijo. Toda vmesni čas je bil vendarle dovolj dolg, da so na celotnem s Slovenci poseljenem območju vzpostavili politično mrežo, ki je učinkovito delovala tudi po 12. juniju 1945, ko je zahodni del Julijske krajine prevzela Zavezniška vojaška uprava (ZVU). V vročih majskih dneh leta 1945 je bil

jugoslovanski zasedbeni prostor tudi prizorišče dogodkov, ki še danes kalijo slovensko-italijanske meddržavne odnose. 'Fojbe' obravnava Trohova v sklopu ostalih odnosov in dogodkov tistega časa in jih ne šteje za alfa in omega celotnega časa in prostora, kot bi to radi videli nekateri politični krogi na drugi strani meje.

Po razdelitvi Julijske krajine na cono A pod ZVU in cono B pod Vojaško upravo Jugoslovanske armade (VUJA) se je politika slovensko-italijanskega bratstva omejila na prvo, saj so začeli v coni B delovati slovenski organi in poleg tega tu - razen v obmorskih mestih - ni bilo številnejše italijanske populacije. V coni A je ZVU vse pogosteje za upravne funkcije zaposlovala Slovence iz vrst politične emigracije in nasprotnikov Titove Jugoslavije, ker projugoslovanske organizacije niso hotele popuščati načelom oblikovanja začasne oblasti, kot so ga zastavili zahodni zavezniki, domačini pa so ponujena mesta v upravi odklanjali. Zlasti na podeželju so tako kot neformalna oblast še ostajali narodnoosvobodilni odbori, saj so se italijanski uradniki odseljevali oziroma se vračali v rodne kraje, od koder so prišli v času fašizma, tako da se ni imela ZVU na koga pošteno opreti. Projugoslovanske organizacije so se odločile za načelno odklanjanje ZVU kot vrhovne uprave, to pa je zlasti v letu 1946 vodilo v vse večja zaostrovanja. Dejstvo, da je ZVU budno pazila na vse politične korake in manifestacije projugoslovanske strani, po drugi strani pa ostajala pasivna ob razgrajanju italijanskih organizacij, je le še povečevalo razkol med ZVU in tistimi, ki so svojo bodočnost videli v Jugoslaviji.

Junija 1945 ustanovljena Slovensko-italijanska antifašistična unija (od avgusta Slovensko-italijanska, da je zajela tudi Hrvate) (SIAU) je tako kot nam bolj znana Osvobodilna fronta, združevala več množičnih organizacij, npr. mladinsko, žensko, partizansko, sindikalno. V vodstvu so bili zastopani pripadniki obeh narodov in različnih političnih prepričanj, kar je na zunaj dajalo bolj demokratičen videz, kot pa je veljalo pri sorodnih zgledih; tudi pri SIAU je najpomembnejšo funkcijo političnega tajnika prevzel eden od najpomembnejših komunističnih veljakov Boris Kraigher, ki je skrbel, da so bili vsi vzvodi organizacije na 'pravem' mestu.

Delovanje SIAU se ni dosti razlikovalo od jugoslovanskih vzorov, toda primorska stvarnost je bila drugačna kot v Jugoslaviji. Močno propagandno zaledje, finančna pomoč Titove Jugoslavije, velike manifestacije, označevanje vsakega drugače mislečega za sovražnika ali celo fašista, je bil znan model monolitnih političnih organizacij, toda na Primorskem so se morali soočiti tudi s tem, da so smeli tudi drugače misleči javno povedati svoje mnenje, tiskati svoje časopise in se zatekati po pravico na sodišča. Zato je prihajalo do neljubih dogodkov, ko je ob številnih manifestacijah posredovala policija in je tekla tudi kri. SIAU in njene organizacije so si zlasti prizadevale, da bi v svoje vrste pritegnile čim več ljudi. To jim je tudi uspelo, saj so pritegnile medse večino tamkajšnjih Slovencev in Hrvatov ter precej italijanskega delavstva. Z dokazovanjem množičnosti in zaledja na terenu se je projugoslovanska stran v zahtevah s prenapihnjnimi podatki sklicevala na veliko zgradbo, ki pa je pri na ta način ustvarjenih organizacijah pogosto le Potemkinova vas.

Vodilni del SIAU je bila Komunistična partija Julijske krajine (KPJK), ki so jo avgusta 1945 ustanovili zato, da bi zabrisali razlike med komunističnima strankama Slovenije in Italije, toda prevlado slovenske strani se tudi s KPJK ni dalo

prekriti. Da je šlo za posnemanje jugoslovanskega modela povesta tudi podatka, da je obe najpomembnejši tajniški funkciji zasedal Boris Kraigher in da je partijsko vodstvo domovalo v isti stavbi kot SIAU.

Da sta obe organizaciji, SIAU in KPJK, zelo koristili jugoslovanskim težnjam, je bilo razvidno tudi v reakcijah z italijanske strani, saj se je tudi vodstvo KPI zavedalo, da se s tem tržaško delavstvo, ki so ga zajele organizacije, postavlja na projugoslovansko pozicijo. Od vodilnih slovenskih komunistov so zato italijanski kolegi poslušali očitke, da so nacionalisti, da pa se oni izrekajo za Jugoslavijo ne kot nacionalisti, temveč kot komunisti, saj bo Jugoslavija komunistična, v Italiji pa so se že začele politične igrice, ki so delavstvo preveč spominjale na čase, ko so bile najbolj zatirane pravice delavcev. In posledice tega je novembra 1945 priznal tudi italijanski komunistični voditelj Palmiro Togliatti: "Trst je italijanski. Dolžnost italijanske vlade je, da brani italijanski značaj tega mesta, tako da išče sporazum z jugoslovanskimi narodi. Šovinistična protijugoslovanska kampanja je znak, da je ta politika propadla. Rezultat tega je, da se danes velika večina italijanskega delavstva v Trstu izreka za Jugoslavijo."

Zaradi prenašanja izrazito komunističnih načel v delovanje SIAU je bila ta vse manj zanimiva za Slovence drugačne svetovnonazorske usmeritve in še manj za Italijane. Njen vpliv med ljudmi je začel upadati. Zaradi radikalizacije tako slovenskih kot italijanskih zahtev v boju za meje se je vse bolj zaostroval tudi odnos med projugoslovanskimi organizacijami in ZVU, ki je v skladu z razraščanjem hladne vojne vse bolj nasprotovala projugoslovanskim zahtevam.

Avtorica nato spremlja delovanje SIAU in KPJK skozi tiste politične procese, ki so vplivali na oblikovanje naše zahodne meje, na obisk komisije izvedencev Sveta zunanjih ministrov, stališče do internacionalizacije in nato ustanovitve Svobodnega tržaškega ozemlja in prilagoditev delovanja fronte in partije ob določitvi nove meje leta 1947.

Na posameznih mestih avtorica jasno razloži, zakaj se ne strinja z določenimi tezami iz dosedanje zgodovinarske literature (naše in italijanske), nekaj vprašanj pa še vseeno ostaja odprtih. V odnosih znotraj projugoslovanskega bloka, ko je ena stran slepo poslušala jugoslovansko vodstvo in odklanjala sodelovanje z ZVU, druga pa bila do takšne politike dosti bolj kritična, avtorica pravi, da je vprašanje, "koliko bi bila tudi drugačna politika uspešna v kontekstu hladne vojne, ko je opredelitve za italijanski in jugoslovanski Trst postala tudi opredelitev za ali proti komunizmu". Lahko pa se vprašamo tudi drugače: ali je bil radikalizem slovenskega vodstva vselej na mestu? Kajti če pogledamo pravice Slovencev v Italiji danes, zlahka ugotovimo, da jih je bila večina uzakonjena v dvoletnem mandatu ZVU in da naslednjega pol stoletja večjih pridobitev ni bilo. Vsaj v začetku je bila ZVU pripravljena prisluhiti in dodeliti še kakšne koncesije, toda tedaj je v komunistični radikalnosti še prevladovalo načelo vse ali nič, ki pa se v politiki vse prerado konča s slednjim.

Morda ne bi bilo odveč posebno pozornost posvetiti tudi vprašanju, v kolikšni meri so bili očitki slovenske strani na račun ZVU upravičeni in v kolikšni meri je ta delovala v skladu s pristojnostmi, ki po mednarodnih konvencijah veljajo za vojaške zasedbene oblasti do uveljavitve določil mirovne pogodbe. Večkratni slovenski očitki, češ da je ZVU preprosto zavrnila ponujeno roko, so le preveč enostavni in upoštevaajo stališče zgolj ene, slovenske strani.

V pretirano enoznačnem prikazovanju zadnjega slovenskega pol stoletja ljudje prepogosto pozabljajo, da je šel razvoj na Primorskem v letih, ki so sledili koncu 2. svetovne vojne, drugače kot v osrednji Sloveniji. S poudarjanjem teh razlik in različnosti interesov ljudi in političnih skupin na Primorskem je Trohova nedvoumno pokazala, da je odveč kakršnokoli stereotipno označevanje, ki je tudi danes tako prisotno v preveč razgretih glavah, ki jim je izhodišče tedanjega dogajanja današnja politična situacija, ne pa že minula stvarnost.

Knjiga je le eno od del Nevenke Troha o ne tako oddaljeni preteklosti Primorske in o oblikovanju italijansko-jugoslovanske (oziroma slovenske) meje po 2. svetovni vojni. Da je avtorica naša najboljša poznavalka specifičnosti primorskega razvoja v omenjenem času, nam je dokazala že večkrat, upam pa, da bomo v čim krajšem času dobili še monografsko izdajo njene doktorske disertacije, ki je nadgradnja tega dela. Prepričan sem namreč, da bodo knjigo vzeli v roke tudi številni nezgodovinarji, kajti v njem so opisani čas in dogodki, ki so v zadnjih letih z vključevanjem Slovenije v evropske integracijske procese in s tem povezanim urejanjem odnosov z našo zahodno sosedo postali zelo aktualni.

Aleš Gabrič

Friuli e Venezia Giulia, Storia del '900. Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli - Venezia Giulia. Libreria Editrice Goriziana. Gorizia 1997, 582 strani.

Če povzamem za izhodišče kar besede Giampaola Valdevita, je zgodovina Furlanije-Juljske krajine v mnogočem stičišče in križišče italijanske in evropske zgodovine, ne bi pa smeli pozabiti, da se je tod kovala tudi slovenska (in hrvaška) zgodovina, da je zgodovina tega prostora, na katerem so živeli in živijo ljudje različnih narodnosti, posebna ravno zaradi slednjega, in ne le vsled bližine meje, ki je bila po mnenju Valdevita od obdobja nastajanja italijanske države do zaključka prve polovice našega stoletja, predvsem "confine mobile".

V obsežni in vsekakor hvalevredni publikaciji je prehod iz 19. v 20. stoletje, ki je zgodovinska osnova za dogodke 20. stoletja, predstavilo šest avtorjev (str. 11-192). *Tullia Catalan* je v razpravi *Trst: politični in socialni portret mesta* predstavila politični in družbeni portret mednarodnega pristanišča, kozmopolitskega in večnarodnega Trsta od začetka stoletja dalje, ki so ga bogatili prebivalci različnega jezikovnega in kulturnega izvora in ga je dvor neuspešno poskušal germanizirati. Avtorica poudarja veliko asimilacijsko zmožnost mesta do srede 19. stoletja, ko je začela pojemati zaradi vznika nacionalnega vprašanja, masovnega priseljevanja, industrializacije. Obenem so mesto opredeljevali nacionalni, socialni in politični spori, vse glasnejša sta postajala iredentizem in socializem, katerega poraz je, po mnenju avtorice, pomenila vojna Italije proti Avstroogrski, ko sta se obe struji združili za bojevanje vojne, ki so jo razumeli kot potrebno.

Giulio Mellinato (*Razvoj industrijskega sistema. Ekonomija Juljske krajine*) je pozornost posvetil gospodarstvu pokrajine v avstrijski dobi ter svojo raziskavo